

začela ugašati, se je legitimnost vojske prav po teh usodnih dogodkih uveljavila kot surogat za oblastniški stroj, ki je izgubil stik z lastnim ljudstvom.

Zaradi rahljanja vezi v federaciji in sredobežnih sil, ki so se uveljavile v sami ZK, je JLA ostala edina vsejugoslovska struktura, ki se je zdela neprobojna za razkrajajoči zob samoupravne anarhije. V resnici pa le ni bila tako trdna, ko se je zdelo še v času po Titovi smrti: razvejana jugoslovska kriza, ki je udarila z vso silo na dan v osemdesetih letih, je tudi JLA potegnila v svoj vrtinec, prisilila njen vrh, da se vplete v medrepubliške spore in ga s tem spodnesla. Ko je JLA izgubila svojo navidezno nevtralnost, se začela s svojimi visokimi oficirji zapletati v vsakodnevno politično in ekonomsko diskusijo ter postala s svojo mentalno in kulturno togostjo eden od glavnih nosilcev preživelih vrednot, je začela tudi sama izgubljati svojo legitimnost. Kot pri vsakem odmirajočem organizmu so se pri tem sprožili samoobrambni refleksi, ki so bili povsem neučinkoviti, saj so še pospešili tisto razhajanje med novim in starim, med Slovenijo in Srbijo in JLA, ki je značilno za zadnje obdobje jugoslovskega kolapsa.

Poslabšanje odnosov med civilno družbo in vojsko, ki je izbruhnila na dan v Sloveniji proti koncu osemdesetih let in je dosegla svoj višek v procesu proti Janši in njegovim tovarišem, Gow posveča v svoji razpravi dosti prostora in pronicljivo prikazuje razvoj dogodkov ter reakcijo slovenskega javnega mnenja pa tudi uradne politike. Pri njegovi refleksiji bi se bilo mogoče morda spotakniti samo ob trditvi, da je slovenski nacionalizem relativno nov pojav. Slovenski nacionalizem (če vzamemo ta pojem kot vztrajanje v obrambi lastne kulturne, jezikovne in politične identitete) ni nov, temveč je tista rdeča nit, ki se vleče skozi vso našo zgodovino vsaj od poznega 18. stoletja dalje. Brez te zavesti in samozavesti, ki je imela najprej protinemske in protiavstrijske, po letu 1918 pa protijugoslovske poteze (značilna je na primer Kardeljeva ugotovitev, da med partizani do leta 1943 nisi smel omeniti besedo Jugoslavija), bi se Slovenci ne mogli ohraniti v državi, ki jim je bila sedemdesetih let prej mačeha kot mati.

Jože Pirjevec

Herwig Weigl: Materialien zur Geschichte des rittermäßigen Adels im südwestlichen Österreich unter der Enns im 13. und 14. Jahrhundert. Wien : Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 1991. 403 str. + 1 zemljevid. (Bd; 26)

Objava disertacije Herwiga Weigla, asistenta za srednjeveško zgodovino na dunajski univerzi in Inštitutu za raziskovanje avstrijske zgodovine (Institut für Österreichische Geschichtsforschung), sodeč po naslovu »ne bi mogla biti« zanimiva za slovenskega zgodovinarja. Pač po dobro znanem načelu: kaj pa nas navsezadnje briga nižjeavstrijska srednjeveška zgodovina. Pa bi avtorju naredili krivico, če bi ga kar z levo roko odpravili. Zadostuje že splošen uvid v probleme in kvaliteto disertacij pri naši severni sosed, da ugotovimo, kje smo in kaj smo. Morda že zato lahko Weiglova služi za »case study«, kako se lahko iz razmeroma nekurentne lokalne problematike z ozirom na številne »zgodovine mentalitet«, z nekaj iznajdljivosti in znanja naredi velik korak v preučevanju plemstva s pravnih, diplomatičnih, političnih in socialnih plati, kako se rezultati vpno v strukturno mrežo in napiše zaključek knjige z mirno vestjo.

Razlog predstavitve pa je še eden in to uporabnejši: ob osnovni predpostavki, da se bistvene strukturne komponente tudi v detajlih zaradi geografske in politične bližine na jugovzhodnem prostoru rimsko-nemškega cesarstva niso mogle preveč razlikovati, smemo določene ugotovitve predvsem pa metodološke prijeme (sicer s previdnostjo) direktno aplicirati in primerjati tudi s slovenskimi razmerami (vsaj za Kranjsko, Štajersko, Koroško, deloma Goriško). Zato je v našem prikazu tudi nekaj neposrednih primerjav Weiglovih ugotovitev s stanjem pri nas. Weiglovo delo pojasnjuje tudi nekaj tesnih avstrijsko-kranjskih družbenih vezi, ki so nastajale in zamirale v srednjem veku.

Cilj raziskav je avtorju pomenil razjasnitev odnosov med freisinškimi gospostvi v zahodni Nižji Avstriji in plemstvu tega prostora, izmed katerega so škofje novačili svoje uradnike in spremstvo. Avtor jih originalno poimenuje »Amtsträger«, kar seveda ne odgovarja (skromni) slovenski medievistični terminologiji. Naj pripomnimo, da se v sodobni literaturi o plemstvu sam termin »plemstvo« uporablja le v najbolj splošnih pomenih, v detajlnih pa so v rabi najrazličnejši termini, ki ne poudarjajo več plemenitosti, marveč stopnjo in obliko izvajanja Gospodstva v ideološkem in praktičnem pomenu. Avtor si sicer ni zadal naloge, da napiše zaokroženo zgodovino plemstva, na kar opozarja že naslov, marveč je po lastnih besedah želel le prispevati k neki bodoči »zgodovini plemstva« na obravnavanem prostoru.

Delo je razdeljeno na genealoški in splošni del. V prvem natančno analizira izvor, sorodstvene zveze in dejavnost članov 27 »viteško zmognih« rodbin. Člani treh (Anfeld, Hesib, Prater) so se v 13. in 14. stoletju pojavljali tudi na Kranjskem in sicer v spremstvu freisinških škofov. Tako je npr. Gotfrid iz Anfelda leta 1306 prišel na Škofjeloško, kjer je bil dejaven v fajdah s plemstvom goriških grofov. Kot freisinški človek je prišel leta 1286 tudi Albreht Prater. O rodbini Hesib Weigl, v nasprotju s Siebmacherjem, upravičeno dvomi v njen kranjski izvor. Po pregledu ohranjenih listin se z njim lahko strinjamo, saj se razen krajšega časa v freisinški službi pri nas ne omenja več. Sploh pa je bilo delovanje Hesibov in drugih v glavnem omejeno na prostor Nižje Avstrije.

V prvem razdelku splošnega dela se avtor najprej posveti generalnim diplomatičnim raziskavam. Kot način ugotovitve socialne pozicije določene osebe vzame že doslej največkrat uporabljeno primerjavo položaja (uvrstitve) prič, kot bistveno vprašanje pa, zakaj je nekdo na določenem mestu. Temeljiteje razjasnjuje vprašanje različnega poimenovanja iste osebe, kar je bil tudi pri nas zelo pogost pojav. Prav tako lahko ugotovimo velike podobnosti s stanjem na Slovenskem in Avstrijskem v pogostejšem ženskem izstavljanju listin, manj pa v pričanju, medtem ko se je v drugi polovici 14. stoletja povečalo pečatenje

žensk v lastnih listinah. Glede izstavljanja listin ugotavlja, da so jih »viteško zmožni« izdajali šele od približno leta 1280 dalje. Tudi v tem je bil proces pri nas skoraj sočasen in podoben. V Nižji Avstriji so priče iz listin začele izpadati od okoli leta 1320 dalje (nekoliko bolj zgodaj kot pri nas – od okoli leta 1330). Novo prakso, ki je dajala moč listini preko pečata, ne pa s številnimi pričami, ki so prisostvovali sklenitvi posla, so razširjali zlasti kleriški pisarji. Glede izbora prič Weigla zanima, iz katerih krogov so prihajale. Lahko je šlo za slučajno prisotne osebe, člane gospodovega spremstva, domačine, sorodnike. Izstaviteljem nižjega ranga so navadno pričali ljudje iz spremstva prejemnika listine. Čim nižji rang je imel izstavitelj, bolj omejen izbor prič je bil na razpolago. Okoli 1300 je prišlo do spremembe izbora: klerike in dvorjane visokih cerkvenih in posvetnih gospodov je zamenjalo lokalno plemstvo. Najvažnejše poglavje v razdelku je namenjeno vrstnemu redu prič. Avtor ugotavlja, da je bil stanovski položaj sekundarnega pomena, saj so tudi nižji plemiči nastopali v listinah velikega plemstva. V drugi polovici 13. stoletja je bila odločilnega pomena za pričanje pripadnost gospodu. Priče so bile navadno razvrščene po rangi oz. stanovski pripadnosti. So pa tudi izjeme, ko je višji po rangi stal med pričami za nižjim. Avtor jih razlaga z mladostjo, ko višji plemič še ni bil povzdignjen med viteze. Za rangiranje prič v določen sloj je potrebno navskrižno primerjanje prič v več listinah. To je eden najtežjih postopkov, saj postanejo rezultati lahko neprimerljivi, če gre npr. za primerjavo »nekompatibilnih« listin iz rok več različno rangiranih izstaviteljev. Položaj med pričami je torej eden zanesljivih indicov socialne pozicije – če se je nekdo redko omenjal, je to pomenilo, da ni bil ugoden in potreben pri poslovanju. Žal se z zatonom pričanja ta način ovrednotenja ne da več uporabiti.

Weigl poudarja večplastnost vpliva sorodstva na izbor prič, še posebej, ker je primeren ugled za pričanje nosil posameznik, ne pa cela rodbina (družina). Prav pri preučevanju sorodstva se pojavi problem poimenovanja oseb v najtrši obliki. Navadno so bile osebe, imenovane po istem kraju, resnično v sorodstvu, lahko pa tudi ne. To še posebej velja za uradnike in gradiščane, ki so lahko nosili enako izvorno ime kot gospodje (pojav je bil v veliki meri prisoten tudi pri nas, npr.: vseskozi se po Žovneku imenujejo osebe, ki niso bile v nobenem sorodstvu z Žovneškimi, marveč so bili njihovi gradiščani na Žovneku). V listinah se jih da ločiti po uvrstitvi med pričami, saj so bili uvrščeni daleč za svojimi gospodi, in po drugačnem grbu. Posebno težavo povzročajo oznake stopnje sorodstva. Kdor je kdaj pregledoval srednjeveške listine, ve, da recimo »vetter« lahko pomeni strica, ujca, bratranca (v najrazličnejših kolektih), nečaka, svaka ali pa sorodnika nasploh. Ker je bil v starejšem obdobju razlog pričanja predvsem sosedstvo ali pripadnost gospodu, so sorodniki v načelu redko pričali, z izjemo, če je šlo za posel, ki se je tikal vsega sorodstva. To je prišlo še posebej do izraza s porastom pečatenja v 14. stoletju. Pri uvrstitvi prič pa je tako ali tako bil najpomembnejši osebni ugled, zato je pomen sorodstva za pričanje lahko vprašljiv. Weigl meni, da je zaradi vseh posebnosti in preprek razvrstitev prič zanesljiva predvsem do druge polovice 13. stoletja, kasneje pa ne.

Precejšnjo pozornost je dal avtor pečatenju. Ugotavlja, da za izbor pečatnikov ni čvrstih pravil: pečatil je vsak, ki je posedoval pečat. Glede na značaj posla je bilo pritegnjeno več ali manj prič iz krogov sorodnikov, prijateljev, gospodov, deželnih uradnikov ipd. Ponekod so se formirale skupine oseb, ki so redno pečatile za izstavitelje brez pečata (situacija je bila zelo primerljiva z našo: še posebej v listinah, izdanih v mestih, npr. v Ljubljani, srečamo en in isti krog pečatnikov v tujih zadevah). Morda bi bilo dobro, če bi avtor v takih primerih poskusil določiti pravila, ki so določala pečatnike v tujih zadevah. Zatem je nekaj strani posvečeno izpovedni moči pečatov. Glavni ugotovitvi sta izrazita poljubnost izbora grbov (na pečatih) in smatranje slike in legende za edina zanesljiva instrumenta identifikacije (razlikovanja) oseb. Še posebej so obdelane formule napovedi pečatenja. Potrebno je omeniti pojav dvojne napovedi od okoli leta 1325 dalje. Ta način po Weiglovih besedah na Avstrijskem menda ni bil razširjen, zato pa toliko bolj na Kranjskem in Štajerskem. To v resnici tudi drži. Koliko teže pa ima teza, da naj bi se običaj razširil s freisinskim škofom Konradom IV., bi vsaj za obe navedeni deželi morali natančneje raziskati. Še posebej, ali se je ta švabski običaj, ki je nastal že v drugi polovici 13. stoletja, pri nas zadržal tudi po smrti škofa Konrada leta 1340. Podobno raziskavo bi morali narediti za »brezodškodninsko« formulo, ki se je v Avstriji pojavila okoli leta 1330, v večji meri pa uporabljala od leta 1360 dalje.

V naslednjem razdelku je obravnavano naslavljanje oseb in atributov pri imenih, ki so važni za določitev ranga in odnos. najpomembnejše vprašanje je umestitev oseb z oznakami kot vitez, »knecht«, ministerial s pripadajočimi atributi. V nasprotju z naslovom »gospod«, ki je mnogostransko uporabljen in dostikrat pomeni le nagovor k imenu, kažejo drugi naslovi na status imenovanega. Še posebej je potrebno paziti na vpliv pisarja in okolja. Bistvena razlika z dogajanjem na Kranjskem je v zgodnejšem formiranju gosposkega in viteškega stanu v Nižji Avstriji (že v drugi polovici 13. stoletja), kar je glede na časovni zamik pri oblikovanju in utrditvi dežele razumljivo. V osnovi sta oba stanova izšla iz diferencirane ministerialitete. Vendar pa terminologija še ni bila utrjena. Weigl opozarja na različne pomene naziva ministerial, ki se pojavlja v listinah 13. stoletja. Z njim je v nasprotju naziv »vitez«. Beseda ima dva pomena – idealnega (ceremonialno prejeta čast) in pravno-stanovskega, ki se je v Avstriji izoblikoval od sredje 13. stoletja (na Kranjskem še kasneje). Po drugi strani je bil viteški stan političen in ne socialen. Značilno je, da viteštvo ni bilo irelevantno za deželana in so tudi visoki gospodje lahko bili »vitezi«. Zato v 13. stoletju beseda »miles« ni bila prvenstveno stanovski razumljena. Viteška čast je bila torej pomembna pri uvrstitvi med pričami, ne pa v stanovskem rangiranju. Osebe, uvrščene za vitezi, so pripadale večinoma »hlapcem« (knecht), vitezi sami pa so imeli viteško čast, večji prestiž in zato uglednejše mesto. Izstavitelj listine se je sam redko označeval kot vitez. Posebno variabilni so bili okoli leta 1300 dodatni atributi k naslovom, zlasti zaradi uvajanja nemščine v listine. Tudi v 14. stoletju je krog tistih, ki so se imenovali »vitez«, ostal isti: nižje plemstvo z viteško častjo. Večinoma pa je bila označba sploh izpuščena. Dodatni

atributi so se tudi kasneje uporabljali neenotno, predvsem pa s splošno uporabo razvodeneli. Nasplošno je veljalo, da je uglednejši plemič nosil bolj zamotan in po potrebi sestavljen naziv. Naslov »gospod« je v 13. stoletju nosilo višje plemstvo in kler. Kmalu so ga pričeli privzemati tudi nižji sloji oz. vitezi. Zato je postal zanesljiv znak viteške časti nosilca (nadomestilo). Velik Weiglov prispevek je določitev oznake »gospod« za 14. stoletje kot viteški naslov. Posebni atributi pa so služili višjemu plemstvu pred razvodenitvijo zaradi široke rabe. Naslov »gospod« so nosili tudi poviteženi meščani. Zadnja skupina plemstva – »viteškozmožni hlapci« – se pravno niso ločili od vitezov, pač pa po ugledu in nazivu (brez gosposkega ali viteškega naslova, a z atributom). Večinoma so bili v službi (spremstvu) pri različnih gospodih.

Naslednji razdelek je posvečen spremstvu gospodov. Pomen in ugled gospoda je slonel na številčnem spremstvu. Kjer je imel gospod viteze, je imel tudi vpliv. Avtor si postavlja vprašanje, zakaj je spadal v spremstvo, čeprav sam pravi, da je lažje odgovoriti na vprašanji kdo in kako. Žal se od srede 14. stoletja, ko izginejo iz listin številne priče, le težko spremlja stanje pri vseh gospodih. Kot znak pripadnosti se od 13. stoletja naprej navajajo npr. omejitve pri porokah, pri odtujevanju posesti, pogodbe o delitvi ministerialnih otrok med dvema gospodom. Nekoliko kasneje je nastalo »politično viteštvo« in sicer s pristo-pom »viteškozmožnih« k gospodovemu spremstvu. S tem je bila odpravljena stara nesvobodna ministerialiteta. Vsi poskusi gospodov, da bi obnovili formalne odnose, so propadli. Ker gospodje niso več mogli zaupati važnejših poslov v upravi in politiki le eni osebi, še posebej, če je bila le njegov vazal, so začeli uvajati plačane uradnike in vojake.

Naslednji sklop govori o sodstvu. Avtor analizira posebej uradne instance (papež, škofje, deželni knez ali delegirani sodnik), vazalska sodišča (zbor vazalov fevdnega gospoda v sporih glede fevdov) deželska sodišča (omejene ingerence nad plemstvom, značilno redko omenjanje njihovih aktivnosti) še posebej pa poravnavo, posredovanje in razsojanje v plemiških sporih. Prav ta segment sodstva je v listinah največkrat prisoten. Tudi tu je Weigl opravil temeljito diplomatično analizo, zanimalo ga je, katere osebe in v katerih sporih so bile dejavne, kdo je bil upravičen izdati listino o poravnavi ali razsodbi, sama problematika sporov, izvajanje razsodbe v praksi ipd. Generalna slika, ki se kaže iz avtorjevih analiz, je raznolikost, dolgotrajnost plemiških pravnih, neučinkovitost razsodb in kot edina realna možnost rešitve spora – soglasna poravnava sprtih strani.

Zelo natančno in uporabno je razdelana poslovna praksa nižjega plemstva. Večinoma je šlo za transakcije z zemljiško posestjo, medtem ko se je obravnavi plemiškega meščanskega poslovanja in kreditništva avtor zavestno izognil, če ne upoštevamo zastavljanja posesti, ki je bila oblika kreditništva. Posebej izstopata dva načina: pri prodajah gre često za vključitev tretje osebe; ena in ista posest je lahko odtujena na različne načine, pri čemer so udeleženci iste osebe, včasih tudi na isti dan. Zapletenost nekaterih oblik poslov je bila sodobnikom lahko umljiva, nam pa ne. Weigl vidi glavni vzrok za težave v večplastnosti posestnih odnosov v srednjem veku – neko posest je lahko imelo v rokah več oseb (vrhovni lastnik – vazal – gradiščan – kmet), dediči, odvetniki itd. Deljeno lastništvo je jasno izraženo v listinah. Posamezne pravice na posest so se lahko ločeno odtujevale. Načeloma je znak deljene lastnine obvezen pristane vrhovnega lastnika za transakcijo, pa tudi solastnikov (sorodnikov). Tudi tu je bila potrebna temeljita diplomatična analiza listin.

V zadnjem razdelku je Weigl raziskal zveze nižjega plemstva s sosednjimi mesti in trgi na primeru Waidhofna ob Ybbsu. Obravnavana je tudi problematika plemenitih meščanov oz. patriciata. Poudarja, da že okoli leta 1300 meščan, ki je prejemal fevde in bil sorodstveno povezan s plemstvom, ni bil v nič slabšem položaju kot plemič. Višjim, predvsem pa bogatim meščanom ni bilo težko poseči po viteški časti, ki se je skrivala za nazivom »gospod« ali kar odkrito »vitez«. Po drugi strani so tudi plemiči posegali po mestnih uradih, še posebej po sodniškem. Prvotno so bili sploh le oni iz kroga mestnega gospoda upravičeni do sodniškega urada. Bistvenih razlik med mestnim plemstvom in plemenitim meščanstvom pa pravzaprav ni bilo. Edina razlika je bila v ohranjanju primata plemstva v uvrstitvi med pričami pred meščani. Nasploh ukvarjanje s trgovino ni bila ovira za povzdig med viteze. Primerjava Weiglovih ugotovitev in dosedanjih raziskav za kranjska in spodnještajerska mesta razkrivajo veliko podobnost, tudi v podrobnostih, kot so npr. uporaba naslovov za pomembne mestne prebivalce.

V celoti vzeto je Weiglovo delo kljub navidez lokalnemu karakterju zelo uporabno za naše raziskave. Časovni zamiki, ki so opazni pri primerjavi z našimi deželami, so rezultat predvsem kasnitve oz. formiranja Kranjske v deželo in soodvisnih družbenih procesov, nikakor pa ne odrinjenosti ali celo zaostalosti naših dežel v primerjavi s severnimi. Knjigo odlikuje velika avtorjeva akribija, smisel za iskanje in ovrednotenje problemov, teoretično obvladovanje problemov ter iznajdljivost pri iskanju odgovorov tudi na navidez nenavadne oblike dejavnosti, ki so se pojavljale med plemiškimi sloji. Weiglova zasluga je še posebej vključitev diplomatičnih izsledkov v socialno in politično problematiko. Ne trdimo, da tega doslej ni bilo – nasprotno, prav za zgodnji in visoki srednji vek je bilo to skoraj pravilo. Toda za pozni srednji vek, z vsemi značilnostmi razkroja odnosov, nedoslednih navedb, večplastnih pomenov istega izraza itd. je to gotovo eno najtemeljitejših del.

Dušan Kos